

Ireneusz CiosekUniwersytet Jana Kochanowskiego
w Kielcach, Polska

**PAŃSTWOWY URZĄD WYCHOWANIA FIZYCZNEGO
I PRZYSPOSOBIENIA WOJSKOWEGO JAKO JEDEN
Z ELEMENTÓW SKŁADAJĄCYCH SIĘ NA PRZYSPOSOBIENIE
OBRONNE SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO W LATACH 1927–1939**

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. wyzwoliło ogromne emocje wśród Polaków – od euforycznych po pełne niepokoju o przyszłość odrodzonego państwa. Te ostatnie były w pełni uzasadnione i wynikały z konieczności prowadzenia walk w latach 1918–1921 o kształt granic, a w wojnie z Rosją Radziecką (1919–1920) musiano bronić dopiero co odzyskanej niezależności. Elity polityczne, jak i społeczeństwo II Rzeczypospolitej przez całe dwudziestolecie międzywojenne zdawały sobie sprawę z zagrożeń zewnętrznych, mogących przekreślić byt niepodległego państwa polskiego. W tej sytuacji niezwykle ważne było przygotowanie społeczeństwa na wypadek wojny poprzez prowadzenie odpowiedniej polityki w zakresie wychowania obywatelskiego i powszechnego przysposobienia obronnego. Oprócz władz państwowych i wojska również ugrupowania polityczne działające w ówczesnej Polsce były zainteresowane wychowaniem młodzieży, aby tym samym mieć jak największy wpływ na szkołę i wszystkie społeczne organizacje masowe. Możemy wyodrębnić dwa zasadnicze kierunki dominujące w polityce wychowawczej państwa w II Rzeczypospolitej: wychowanie narodowe i wychowanie państwowe¹.

Ideologia wychowania narodowego była związana z narodową demokracją, która do przewrotu majowego odgrywała kluczową rolę na arenie politycznej kraju. W propagowaniu i komentowaniu programu endecji przewodził Stanisław Grabski. Domagał się, aby w programie wychowania narodowego na pierwszym miejscu znalazło się wzmocnienie siły uczuciowej patriotyzmu, wyrażającej się w miłości do narodowej ojczyzny. Uważał, że wychowanie młodzieży powinno się oprzeć na kształceniu wrażliwości, wytrwałości, szczerości i koleżeńskości. Warunkiem spełnienia tego zadania było zachowanie prawdziwego ducha religijnego i poczucia, że Polacy są dla Polski, a nie odwrotnie. Zwolennicy tej koncepcji wychowania wskazywali na potrzebę umacniania narodu,

¹ A. Ajnenkiel, *Od rządów ludowych do przewrotu majowego*, Warszawa 1968, s. 73-78, 221-223; S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1962, s. 136, 631; L. Wyszczelski, *Społeczeństwo a obronność w Polsce (1918–1939)*, Toruń 2007, s. 8, 9.

który według nich był podstawą istnienia państwa. Postulowali rugowanie z niego takich wad narodowych, jak m.in. brak wytrwałości, systematyczności i pilności².

Drugim nurtem było wychowanie państwowe, związane z obozem politycznym Józefa Piłsudskiego, który doszedł do władzy w wyniku zamachu stanu w maju 1926 r. Pod hasłami uzdrowienia istniejących stosunków politycznych i społecznych obóz sanacyjny przejął kontrolę nad wszelkimi dziedzinami życia w państwie. Nawet tak peryferyjne dla poprzednich rządów sprawy, jak wychowanie fizyczne (wf) i sport, zostały podporządkowane czynnikiem rządowym. Ideą przewodnią treści wychowania państwowego było wykształcenie świadomych swych obowiązków obywateli Rzeczypospolitej. Głównym celem pedagogiki państwowej miał być obywatel, łączący w sobie sumienną pracowitość oraz gorący patriotyzm. Nurt ten dążył do zespolenia wzoru osobowego romantyka – bojownika oraz pozytywisty – pracownika. Nowe wychowanie zmierzało do umocnienia organizacji państwowej, kształtowało jedność kulturalną państwa, kultywowało polskie tradycje wychowania obywatelskiego. Ideolodzy wychowania państwowego głosili, że państwo zajmuje wobec różnych grup społecznych pozycję nadrzędną i musi zachęcać do samorządnego współdziałania z instytucjami państwa, uczyć myślenia kategoriami państwowymi. Dla uzyskania poparcia szerokich kręgów społeczeństwa twórcy tej idei zawarli w niej hasła solidaryzmu społecznego, a dla pozyskania mniejszości narodowych w programie wychowawczym celowo osłabiono akcenty narodowe. Ideologia ta była przeniknięta ideą pracy i obowiązku. W ostatnich latach Drugiej Rzeczypospolitej termin „wychowanie państwowe” zaczął stopniowo zanikać w oficjalnym obiegu. Okres wpływów Obozu Zjednoczenia Narodowego, powstałego w 1937 r., przyniósł tendencje do silniejszego unarodowienia treści nauczania i wychowania. Wobec rosnącego zagrożenia Polski przez Trzecią Rzeszę położono w pracy wychowawczej nacisk na elementy żołnierskie i bohaterskie, dążąc do zespolenia młodego pokolenia wokół armii. Procesowi kształtowania „zbiorowego instynktu samozachowawczego”, jak również postanowionemu przez Edwarda Rydza-Śmigłego nakazowi dozbrojenia militarnego Polski podporządkowano wf i wychowanie obronne młodzieży powszechnie akceptowanych przez społeczeństwo³.

Pierwsza wojna światowa, walka o niepodległy byt z Rosją Sowiecką ukazały, że współczesne konflikty to zmagania nie tylko armii walczących na frontach, ale również całych społeczeństw. Szczególnie ważną rolę odegrał projekt ustawy o powszechnym obowiązku wf i przysposobienia wojskowego (pw) z 1925 r. Mimo że zrezygnowano z jego przyjęcia, to większość proponowanych tam rozwiązań była sukcesywnie wdrażana rozporządzeniami rządowymi. Przeszkolone wojskowo społe-

² F. Araszkiewicz, *Idealy wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978, s. 120, 121, 131, 132; S. Mauersberg, *Oświata*, [w:] *Polska Odrodzona 1918–1939, państwo – społeczeństwo – kultura*, red. nauk. J. Tomicki, Warszawa 1988, s. 519; L. Szymański, *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1995, s. 12-21.

³ A. Ajnenkiel, *Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926–1936*, Warszawa 1980, s. 302; F. Araszkiewicz, *Idealy wychowawcze*, s. 156, 175-179; S. Mauersberg, *Oświata*, [w:] *Polska Odrodzona 1918–1939*, s. 527-531; L. Szymański, *Kultura fizyczna*, s. 27-37.

czeństwo mogło mieć kapitalne znaczenie dla wyniku zmagañ wojennych. Dlatego w latach 1918–1925 w Oddziale III Sztabu Generalnego Wojska Polskiego prowadzono prace studyjne i organizacyjne w zakresie szerokiego upowszechnienia wf i pw. Od 10 listopada 1925 r. sprawami wf i pw zajmował się wydzielony wydział w Departamencie I Piechoty, który funkcjonował do 1927 r.⁴

Prowadzenie akcji wf i pw było uzależnione od jego powiãzań z wojskiem. Pod koniec 1921 r. przystãpiono do kształtowania pokojowej struktury organizacyjnej sił zbrojnych. Powołano Dowództwa Okręgów Korpusów (DOK): I – Warszawa, II – Lublin, III – Grodno, IV – Łódź, V – Kraków, VI – Lwów, VII – Poznań, VIII – Toruń, IX – Brześć nad Bugiem, X – Przemyśl. W obrębie każdego z nich stacjonowały trzy dywizje piechoty i przeważnie po jednej brygadzie kawalerii. Dowódcom DOK podlegały pod względem szkoleniowym, administracyjno-gospodarczym, mobilizacyjnym i dyscyplinarnym wszystkie jednostki i formacje wojskowe, znajdujące się na danym obszarze. Do listopada 1929 r. w DOK pracę wf i pw prowadziły referaty pw, zatrudniające po dwóch oficerów sztabowych. Dlatego też ze sztabów DOK, aż do wybuchu drugiej wojny światowej, płynęły rozkazy i dyrektywy dotyczące wf i pw⁵.

Przykładem, w jaki sposób realizowano ideę wf i pw w terenie, mogą być Kielce, które były siedzibą władz administracji państwowej szczebla wojewódzkiego i powiatowego, oraz samorządu powiatowego i miejskiego. Dodatkowo w tym mieście znajdowało się Dowództwo 2. Dywizji Piechoty, podległe DOK X w Przemyślu. Pierwsze próby zorganizowania w Kielcach instytucji, odpowiedzialnej za prowadzenie wf i pw, podjęło DOK X w Przemyślu w styczniu 1924 r. Wiãże się to z tajnym rozkazem nr 56/23, który zobowiązywał oficerów instrukcyjnych pułków do tworzenia powiatowych komitetów wf i pw na podległym im terenie⁶. Rozkaz określał sposób organizacji komitetów oraz sugerował ich skład. Mieli się w nim znaleźć m.in.: starosta, burmistrz, naczelnik „Sokoła”, nauczyciele wf, dowódca garnizonu, oficer instrukcyjny. Do zadañ komitetów należało: usuwanie trudności w pracy związanej z wf i pw na danym terenie, organizowanie odczytów i pogadanek na tematy związane z kulturą fizyczną, budowa boisk i placów sportowych, a także zbieranie funduszy na organizację obozów sportowych, kursów instruktorskich oraz na nagrody dla najlepszych zawodników itp. Prosbę o pomoc w realizacji przedsięwzięcia skierowano również do przedstawicieli administracji państwowej⁷.

Ówczesny wojewoda kielecki pozytywnie odniósł się do powyższej prośby, deklarując zarazem daleko idącą pomoc. Wskazał jednocześnie, że brak unormowań prawnych, określających zakres i charakter komitetów, uniemożliwiał podjęcie przez rząd

⁴ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Wstęp do inwentarza, Zarys rozwoju organizacyjnego Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego, s. 3; L. Szymański, *Kultura fizyczna*, s. 89,90.

⁵ P. Stawecki, *Wojsko Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Polska Odrodzona*, s. 190.

⁶ Archiwum Państwowe Kielce (APK), Urząd Wojewódzki Kielecki I 1918–1939 (UWK I), sygn. 7869, t. 1, s. 5.

⁷ Ibidem, s. 5.

działań, mających na celu wspieranie tej idei w terenie. Powoływanie do życia powiatowych komitetów wf i pw napotykało początkowo na wiele problemów, głównie formalnych⁸. Aby stworzyć podstawy prawne powyższych przedsięwzięć Rada Ministrów wydała rozporządzenie, które ukazało się 15 maja 1925 r. w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa WRiOP, „o utworzeniu Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego oraz Wojewódzkich i Powiatowych Komitetach Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego”. Do zadań powołanej przy Ministerstwie WRiOP Rady Naczelnej zaliczono: opiniowanie i wnioskowanie w sprawach dotyczących wf i pw na szczeblu odpowiednich ministerstw, podejmowanie prac teoretycznych w wymienionej problematyce, koordynowanie działań poszczególnych organów państwowych i samorządowych w dziedzinie wf i pw, podejmowanie samodzielnych inicjatyw, ogłaszanie sprawozdań z działalności Rady Naczelnej, udzielanie dyrektyw wojewódzkim komitetom wf i pw oraz sprawowanie kontroli nad ich czynnościami⁹. Jeżeli chodzi o placówki terenowe, to w każdym województwie miały być powołane wojewódzkie komitety wf i pw, do zadań których należało: prowadzenie prac teoretycznych i opiniowanie, szerzenie idei wf i pw dla obrony państwa, samodzielna inicjatywa i działalność na terenie województwa, udzielanie dyrektyw powiatowym komitetom oraz kontrola nad nimi, składanie rocznych sprawozdań Radzie Naczelnej ze stanu działań związanych wf i pw w województwie¹⁰.

Określono również zadania powiatowych i miejskich komitetów wf i pw, które miały być powołane do życia w każdym powiecie województwa oraz w każdym mieście wydzielonym z powiatu. Do ich zadań zaliczono: współdziałanie z władzami państwowymi i samorządowymi nad organizacją i rozwojem wf i pw na danym terenie, rozwijanie samodzielnej działalności, przedstawianie corocznych sprawozdań z działalności wojewódzkiemu komitetowi. Rozporządzenie określało również, kto powinien znaleźć się w składzie prezydium powiatowego względnie miejskiego komitetu. Wymieniono: inspektora szkolnego; dowódcę garnizonu; starostę ewentualnie prezydenta miasta; po jednym przedstawicielu nauczycieli wf ze szkół średnich, powszechnych, zawodowych i seminariów nauczycielskich; oficera instrukcyjnego; lekarza powiatowego lub miejskiego; trzech przedstawicieli sejmiku powiatowego lub rady miejskiej; przedstawicieli prezydium wojewódzkiego komitetu wf i pw oraz delegatów wyznaczonych instytucji¹¹.

W dniu 14 listopada 1925 r. Prezydium Rady Naczelnej powierzyło generałowi brygady Aleksandrowi Łuczyńskiemu, dowódcy 2. Dywizji Piechoty w Kielcach, zadanie zorganizowania w województwie kieleckim Wojewódzkiego Komitetu WFIPW. Jednocześnie poproszono go o niezwłoczne zorganizowanie powiatowych i miejskich komitetów. W celu powołania Prezydium Wojewódzkiego Komitetu gen. A. Łuczyński zwrócił się do wojewody, kuratora okręgu szkolnego oraz do X DOK o wyznacze-

⁸ Ibidem, s. 7, 8.

⁹ APK, UWK I, sygn. 7848, s. 91, 92.

¹⁰ Ibidem, s. 94.

¹¹ Ibidem, s. 95.

nie swoich przedstawicieli do Prezydium Wojewódzkiego Komitetu WFiPW, spośród których miano wybrać delegata do Rady Naczelnej¹².

Ukonstytuowanie Prezydium Wojewódzkiego Komitetu WFiPW w Kielcach nastąpiło 21 grudnia 1925 r. W jego skład weszli: przewodniczący, przedstawiciel X DOK gen. bryg. A. Łuczyński; delegat władz wojewódzkich, dyrektor Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych inż. Kazimierz Krug; delegat kuratorium dyrektor Państwowego Gimnazjum im J. Śniadeckiego Alfred Dominikiewicz. Na swoim pierwszym posiedzeniu prezydium postanowiło zwrócić się do wojewody, dowódcy X DOK oraz kuratorium o wskazanie osób i instytucji, które powinny wejść w skład Komitetu Wojewódzkiego WFiPW. W trakcie dyskusji pojawiło się wiele niejasności, związanych z przyszłym funkcjonowaniem komitetów, m.in. dotyczących sposobów pozyskiwania środków niezbędnych do prowadzenia działalności, jak i ustalenia obszaru działania. Prezydium stwierdziło, że przy ówczesnym stanie zubożenia społeczeństwa trudno liczyć na jego ofiarność, przede wszystkim inteligencji, kadry wojskowej i urzędników. Pojawiło się również pytanie o obszar działania komitetów, tj. objęty podziałem administracji wojskowej czy też cywilnej. Problem był istotny, ponieważ na teren ówczesnego województwa kieleckiego rozciągały się kompetencje czterech DOK: DOK I – Warszawa; DOK IV – Łódź; DOK VI – Kraków; DOK X – Przemyśl, któremu podlegał obszar miasta Kielc. Również podział okręgów szkolnych nie pokrywał się z ówczesnym podziałem administracyjnym kraju. Członkowie prezydium postanowili skierować nurtujące ich pytania do Ministerstwa WRiOP, któremu formalnie była podporządkowana Rada Naczelna¹³.

Aby umasowić akcję wf i pw, w 1926 r. przygotowano projekt nowej ustawy rządowej o powszechnym obowiązku wf i pw. Ogólne zasady projektu przewidywały obowiązkowe wf dla młodzieży – tak chłopców, jak i dziewcząt – we wszystkich szkołach państwowych, samorządowych i prywatnych, począwszy od szóstego roku życia. Młodzież, która ukończyła szkołę powszechną, a nie podjęła dalszej nauki, miała kontynuować wf w stowarzyszeniach, gdzie podlegałaby kontroli lekarskiej oraz próbom sprawności (chodziło tu przede wszystkim o Związek Strzelecki). W tym celu zamierzano wprowadzić indywidualne książeczki wf. Stowarzyszenia prowadzące wf zamierzano poddać ścisłemu nadzorowi władz państwowych, a pracę miały prowadzić na podstawie programów rządowych. Organizacje te, o ile prowadziły działalność zgodną z wytycznymi rządowymi, mogłyby liczyć na stałe subwencjonowanie przez państwo oraz pomoc kadry instruktorskiej¹⁴.

Do I plenarnego posiedzenia Rady Naczelnej WFiPW doszło 28 marca 1926 r. w auli Państwowego Gimnazjum im. Króla Stefana Batorego w Warszawie. Napięta sytuacja polityczna w kraju nie sprzyjała konstruktywnym obradom. Pierwsze posiedzenie plenarne Rady Naczelnej WFiPW stanowiło pewną cezurę w budowaniu insty-

¹² APK, UWK I, sygn. 7869, t. 1, s. 67.

¹³ APK, UWK I, sygn. 7869, t. 1, s. 109; t. 2, s. 80; R. Renz, *Życie codzienne w miasteczkach województwa kieleckiego 1918–1939*, Kielce 1994, s. 65.

¹⁴ „Gazeta Kielecka” 1926, nr 97.

tucji państwowej odpowiedzialnej za upowszechnienie kultury fizycznej w międzywojennej Polsce. Cechą charakterystyczną podejmowanych do 1926 r. działań w zakresie wf było akcentowanie celów zdrowotnych, jak też podporządkowanie głównej instytucji propagującej kulturę fizyczną w kraju, tj. Rady Naczelnej WFiPW, resortowi cywilnemu, tj. Ministerstwu WRiOP¹⁵.

Zamach stanu w maju 1926 r. i dojście do władzy obozu politycznego Józefa Piłsudskiego zmieniły zasadniczo podejście władz państwowych do sfer życia społecznego. Sanacja przejęła stopniowo kontrolę również nad wf i pw. Znalazło to wyraz w utworzeniu, z woli Marszałka J. Piłsudskiego, naczelnych instytucji państwowych kierujących i nadzorujących rozwój kultury fizycznej. Pierwszą była powołana 28 stycznia 1927 r. Rada Naukowa Wychowania Fizycznego, której osobiście przewodniczył J. Piłsudski. Do jej zadań należało prowadzenie badań naukowych oraz przedstawianie wniosków i opinii dotyczących wf. Drugą instytucją był powołany na początku 1927 r. Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosobienia Wojskowego (PU WFiPW), który powstał przy Ministerstwie Spraw Wojskowych¹⁶.

Powołanie z inspiracji Józefa Piłsudskiego PU WFiPW posiadał wysoką rangę. Była to wyspecjalizowana instytucja, której powstanie zostało poprzedzone kilkuletnimi doświadczeniami i badaniami, które potwierdziły przydatność przewidywanych dla niej form organizacyjnych i metod działania w podnoszeniu sprawności obronnej społeczeństwa. Na wniosek ministra spraw wojskowych w 1926 r. rząd przyjął uchwałę zapowiadającą przystąpienie do wprowadzenia powszechnego obowiązku wf i pw młodzieży, stanowiącego ograniczoną część wychowania publicznego. Za sprawy organizacyjne oraz przygotowanie odpowiednich rozporządzeń odpowiadali ministrowie: spraw wojskowych, spraw wewnętrznych, wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Kolejnym krokiem było rozporządzenie w sprawie utworzenia wojewódzkich, powiatowych i miejskich komitetów wf i pw. Strukturę organizacyjną i szczegółowy zakres działania PU WFiPW ustalił minister spraw wojskowych w porozumieniu z dwoma wymienionymi ministrami resortów w rozporządzeniu z 21 marca 1927 r. Realizacja idei masowego szkolenia fizycznego i wojskowego młodzieży, i tym samym wzmocnienia obronności kraju nie była łatwa. Z jednej strony należało opracować podstawy programowe, a z drugiej – zorganizować instytucję odpowiedzialną za realizację tej idei. Pierwsze lata funkcjonowania PU WFiPW to kształtowanie i doskonalenie wewnętrznych struktury oraz realizowanie stawianych przed tym urzędem zadań. O wiele gorzej wyglądała realizacja idei wf i pw w terenie, gdzie często jej cele i zamierzenia nie były dostatecznie rozumiane i traktowane jako dodatkowe, uciążliwe obowiązki dla administracji państwowej i samorządów lokalnych. Spowodowało to reakcję ministra spraw wewnętrznych gen. F. Sławoj-Składkowskiego, który w 1929 r. wydał specjalny okólnik do wojewodów i starostów, w którym wyraźnie podkreślił, że

¹⁵ APK, UWK I, t. 2, sygn. 7869, s. 62.

¹⁶ CAW, Wstęp do inwentarza. Zarys rozwoju, s. 3; W. Junosza-Dąbrowski, *Przewodnik działacza sportowego*, Warszawa 1936, s. 9; J. Kęsik, *Wojsko Polskie wobec tężyzny fizycznej społeczeństwa 1918–1939*, Wrocław 1996, s. 56–58.

pełnią oni obowiązki przewodniczących komitetów wf i pw oraz że są odpowiedzialni za pracę komitetów wojewódzkich, powiatowych, a także miejskich i będą z tego tytułu rozliczani¹⁷.

Akcja tworzenia powiatowych i miejskich komitetów wf i pw na terenie województwa kieleckiego przebiegała niezwykle opornie. Powodem takiego stanu rzeczy miało być, według władz centralnych, niezrozumienie przez starostów obowiązujących instrukcji. Według tej opinii starostowie ograniczali swoją rolę do przekazywania poleceń samorządom, nie angażując się w propagowanie akcji. W związku z powyższym Rada Ministrów stwierdzała, że należy prowadzić akcję uświadamiającą cele wf, tak aby samorządy dobrowolnie świadczyły na te cele. Starostowie, odpierając zarzuty, wskazywali na brak podstawowych informacji na temat celów i sposobów prowadzenia akcji wf oraz konieczności wprowadzenia przez władze centralne przymusu przynależności młodzieży szkolnej do organizacji zajmujących się wf i pw¹⁸.

Reakcją władz państwowych na ten stan rzeczy było ślanie ponagieł i instrukcji. PU WFiPW zwrócił się do wojewodów o usilne wspieranie na swoim terenie akcji wf i pw. Nakłaniał on terenowe władze administracyjne do wspierania materialnego organizacji zajmujących się wf i pw. Wskazywano na starostów, jako tych, którzy powinni wziąć na siebie główny ciężar propagowania wśród społeczności lokalnych wf i pw. Równocześnie komunikowano, że kierowanie akcją wf i pw spoczywać będzie na wojsku posiłkowanym instruktorami cywilnymi. Oczekiwano od starostów konkretnej pomocy, m.in. ułatwień w rejestracji organizacji i stowarzyszeń prowadzącym wf i pw oraz klubów i sekcji sportowych, dostarczania placów pod obiekty sportowe, finansowania kursów i zawodów oraz organizacji stałej i bezpłatnej opieki lekarskiej¹⁹.

Przerzucenie spraw związanych z zabezpieczeniem materialnym na barki terenowej administracji cywilnej widać na przykładzie rozporządzenia Rady Ministrów, w myśl którego funkcję przewodniczących wojewódzkich komitetów wf i pw mieli sprawować wojewodowie, a komitetów powiatowych – starostowie, mimo to wojsko zachowywało w komitetach pozycję dominującą. Posunięcie to wynikało prawdopodobnie z faktu bardzo wysokiej pozycji wojewody w Polsce międzywojennej. Sprawował on swój urząd jednoosobowo przy pomocy urzędu wojewódzkiego w podwójnym charakterze: reprezentanta rządu oraz szefa podległych mu organów administracji ogólnej. Z charakteru urzędu wojewody, jako reprezentanta rządu, wynikała jego nadzędność nad przeważającą większością organów administracji rządowej na powierzonym im terenie²⁰.

W połowie 1927 r. ukazał się regulamin dotyczący organizacji komitetów wf i pw. Do zadań wojewódzkich komitetów zaliczono koordynowanie działalności organów trzech ministerstw: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych oraz WRiOP na obsza-

¹⁷ K. Pindel, *Obrona terytorialna w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995, s. 69-75.

¹⁸ APK, UWK I, sygn. 7870, s. 298; sygn. 7869, t. I, s. 270, 290, 292, 345, 361.

¹⁹ Ibidem, sygn. 7869, t. I, s. 262; sygn. 7848, s. 25, 26.

²⁰ Ibidem, sygn. 7848, s. 55; sygn. 7870, s. 425; *Historia państwa i prawa (1918–1939)*, cz. I, red. nauk. F. Ryszka, Warszawa 1962, s. 191, 193.

rze danego województwa w akcji wf i pw; współdziałanie z organami samorządowymi w celu pozyskiwania środków materialnych. Do zadań komitetów zaliczono również: popieranie działalności organizacji społecznych zajmujących się wf i pw; podejmowanie akcji w celu pozyskiwania urządzeń sportowych; organizowanie kursów instruktorskich, zawodów itp.; urządzenie domów wycieczkowych dla młodzieży, obozów letnich; profilaktykę zdrowotną; propagandę na rzecz wf i pw oraz gromadzenie niezbędnych funduszy²¹.

Po wielu reorganizacjach 1 kwietnia 1928 r. powołano przy każdym DOK Okręgowe Urzędy WFiPW, przy dywizjach piechoty Komendy Rejonowe, a przy pułkach Obwodowe Komendy WFiPW. Dopiero na szczeblu powiatu ta struktura zbiegła się ze strukturą administracji cywilnej, gdyż przy starostwach istniały powiatowe komitety wf i pw. Od tej chwili wojewódzkie, powiatowe i miejskie komitety spełniały rolę organów pomocniczych w stosunku do Okręgowych Urzędów WFiPW. Głównym zadaniem komitetów powiatowych i miejskich miało być dostarczanie środków materialnych akcji wf i pw oraz oparcie swojej działalności na zorganizowanym czynniku samorządowo-społecznym. Struktura organizacyjna oraz ustawienie urzędów w stosunku do komitetów w sytuacji nadrzędnej było odbiciem zamierzonego i realizowanego podziału czynności w zakresie wf i pw między państwo, samorząd i społeczeństwo. W myśl tej koncepcji, państwo miało być czynnikiem regulującym i kierującym całym ruchem wf i pw w kraju. Powinno ono kształcić nauczycieli i instruktorów wf, budować dla szkół państwowych i wojska urządzenia sportowe, subwencjonować zaś tylko w skromnym zakresie najuboższe samorządy terytorialne prowadzące akcję wf i pw. Obowiązkiem samorządów miało być finansowanie wszelkich działań i inwestycji na swoim terytorium, ponoszenie kosztów związanych z opieką lekarską nad uczestnikami wf i pw oraz – w granicach możliwości budżetowych – subwencjonowanie najuboższych organizacji i stowarzyszeń. Społeczeństwo miało natomiast zaopatrzyć organizacje i stowarzyszenia biorące udział w wf i pw w potrzebny sprzęt i zapewnić im samowystarczalność administracyjno-gospodarczą²².

W 1929 r. PU WFiPW wydał instrukcję dla okręgowych ośrodków wf, które były fachowymi organami okręgowych urzędów wf i pw dla spraw wyszkolenia w zakresie wf. Do ich zadań należało: szkolenie instruktorów wf, opieka lekarska nad ćwiczącymi, propaganda wf, pomoc metodyczna organizacjom wf, opracowywanie i opiniowanie programów itp. Kielce podlegały Okręgowemu Ośrodkowi Wychowania Fizycznego przy Okręgowym Urzędzie WFiPW X DOK w Przemyślu²³. Kierownik okręgowego urzędu, jako władza zwierzchnia okręgowych ośrodków wf, odpowiedzialny był za plany działalności, harmonogramy kursów ośrodka, przydzielał środki i zatwierdzał wszystkie wydatki oraz nadzorował czynności administracyjne i gospodarcze związa-

²¹ „Gazeta Kielecka” 1927, nr 69.

²² H. Młodzianowska, *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przeprosobienia Wojskowego w Polsce do roku 1939 (geneza, struktura organizacyjna i charakter)*, „Roczniki Naukowe AWF” 1963, s. 335-380.

²³ APK, UWK I, sygn. 7840, s. 4.

ne z jego działalnością. Do obowiązków komendanta ośrodka należało kierowanie pracami według planu otrzymanego z okręgowego urzędu, kierowanie kursami wf organizowanymi przez ośrodek, jak również czuwanie nad ich poziomem, opracowywanie szczegółowych planów kursów oraz zajęć, przedstawianie kierownikowi okręgowego urzędu wniosków dotyczących współpracy z organizacjami sportowymi oraz czuwanie nad stanem wyszkolenia instruktorów²⁴.

Jak widać, odpowiedzialność za propagowanie wf i pw wśród społeczeństwa przeszła na wojsko, które poprzez PU WFIPW i jego agendy terenowe, starało się mieć całkowity wpływ na wf i pw. Działalność PU WFIPW oparta była na podziale wojskowym kraju. Władze państwowe uzasadniały takie rozwiązanie tym, że rozwój wf i pw jest całkowicie oparty i prowadzony przez czynniki wojskowe, a powiatowe i miejskie komitety (administracja cywilna) nie posiadają środków do wspierania organizacji zajmujących się wf i pw. Natomiast okręgowe urzędy wf i pw dysponowały odpowiednim zapleczem materialnym i kadrowym, żeby móc wspierać rozwój wf i pw na terenie państwa²⁵.

Z biegiem czasu, bo w 1933 r., PU WFIPW dokonał przeglądu istniejących na terenie państwa organizacji i wyłonił spośród nich te, które zostały uprawnione do prowadzenia wf i pw, przez co mogły liczyć na pomoc materialną. Zaliczono do nich: Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Strzelecki, Związek Oficerów Rezerwy i Związek Podoficerów Rezerwy, organizacje pw specjalne, tj. Pocztowe Przysposobienie Wojskowe, Kolejowe Przysposobienie Wojskowe i Przysposobienie Wojskowe Leśników oraz Przysposobienie Wojskowe Kobiet do Obrony Kraju. Określono również ogólny zakres działalności największych organizacji, np. Związek Harcerstwa Polskiego działał zasadniczo na terenie szkoły, a jego członkowie przechodzili przeszkolenia w szkolnych hufcach. Związek Strzelecki działał na terenie pozaszkolnym wśród małoletnich i młodzieży pozaszkolnej męskiej i żeńskiej, związki rezerwistów działały pośród rezerwistów, Przysposobienie Wojskowe Kobiet do Obrony Kraju wśród młodzieży żeńskiej szkolnej i pozaszkolnej²⁶.

Wymienione organizacje były podporządkowane na wszystkich szczeblach organizacyjnych władzom wojskowym. Określono również warunki, jakie powinny je cechować. Zaliczono do nich: karność i dyscyplinę, twórczą pracę dla państwa oraz wydajność i dyspozycyjność. Stanowczy ton tych dyrektyw miał swój określony cel, który wyrażał się w woli ścisłego podporządkowania wymienionych organizacji władzom wojskowym oraz wyeliminowania niezdrowej rywalizacji między nimi. Widać to dokładnie na przykładzie polecenia, wydanego przez PU WFIPW, aby wymienione organizacje wspólnie uczestniczyły w obchodach wszelakiego rodzaju uroczystości, w tym sportowych. Urząd przypominał jednocześnie, że do kierowania pracami wf i pw są powołane władze wojskowe, które wraz z przedstawicielami administracji cywilnej państwa regulują współpracę między organizacjami prowadzącymi wf i pw.

²⁴ Ibidem, s. 5, 6, 7.

²⁵ Ibidem, sygn. 7880, s. 23.

²⁶ Ibidem, sygn. 7843, s. 129.

Jednocześnie poinformowano, że niepodporządkowanie się zarządzeniom władz wojskowych w tym zakresie może spowodować zawieszenie danej organizacji w prawach do prowadzenia akcji wf i pw²⁷.

Organizacje społeczne, zajmujące się wf i pw, generalnie uznawały pozycję i rangę PU WFiPW, ale domagały się od niego środków materialnych na realizację wyznaczonych im zadań. Było to powodem nieporozumień i kierowanych pretensji pod adresem PU WFiPW, który odpierając zarzuty, stwierdzał, że jest powołany jedynie do kierowania i koordynowania pracami związanymi z wf i pw, mającymi na celu przygotowanie młodzieży do obrony kraju, dodatkowo podkreślał, że pomoc finansowa z jego strony uzależniona jest od wielkości budżetu, jakim dysponuje²⁸.

Te wszystkie wątpliwości i nieporozumienia znalazły odbicie w komunikacie prasowym z 1937 r., określającym stanowisko w tej kwestii PU WFiPW. Informował w nim, że zasadniczym jego celem jest prowadzenie działalności związanej z wf i pw. Podkreślał, że może udzielać pomocy materialnej jedynie w ramach przyznawanych sum budżetowych, a te były więcej niż skromne. Zastrzegł sobie jednak prawo do kontrolowania organizacji i stowarzyszeń prowadzących wf i pw oraz stawiania im wymagań niezależnie, czy przyznał im subwencje, czy też nie²⁹.

PU WFiPW odrzucał także żądania związków sportowych, aby zakładał kluby sportowe i organizował zawody, twierdząc, że jego organy nie posiadają odpowiednich kwalifikacji i środków, a zadania te powinny realizować organizacje społeczne. Urząd zaprzeczał również, jakoby chciał odsunąć działaczy społecznych od spraw sportu, argumentując, że to właśnie na nich spoczywa główny ciężar prowadzenia działalności sportowej. Znalazło to wyraz w wytycznych PU WFiPW dla związków sportowych. Stwierdzały one, że głównym zadaniem sportu jest przygotowanie obywateli do obrony kraju i dlatego musi rozwijać karność, ambicje, koleżeńskość i rycerskość. W myśl powyższej instrukcji sport powinien być amatorski i kierowany przez społecznych działaczy i sympatyków³⁰.

Głównym celem powołanego w 1927 r. PU WFiPW było przede wszystkim moralne przygotowanie społeczeństwa, a zwłaszcza młodzieży, do obrony państwa. W pw uwzględniono zarówno potrzeby na czas pokoju, jak i na czas wojny. Przystosowanie wojskowe opierało się na dobrowolnej akcji społeczeństwa i wykazywało tendencje wzrostu ilościowego. W 1936 r. powstał w PU WFiPW projekt reorganizacji pw i program ideowy. Kręgi wojskowe twierdziły, że wobec minimalnego udziału społeczeństwa w życiu państwa oraz destrukcyjnej działalności mniejszości narodowych, troska o wychowanie obywatelskie w Polsce musi być głębsza. Zasadniczą ideą nowego planu pw, nazwanego też przystosowaniem militarnym, miało być powszechne przygotowanie narodu, a zwłaszcza młodzieży, do wykonywania zadań w czasie wojny. Poprzez to wychowanie kręgi wojskowe deklarowały dążenie do jedności politycznej

²⁷ Ibidem, s. 130, 131, 132, 133.

²⁸ Ibidem, sygn. 7845 s. 99.

²⁹ Ibidem, s. 99.

³⁰ Ibidem, s. 126.

społeczeństwa i występowały przeciw wpływom na to wychowanie partii politycznych, czy związków wyznaniowych. Poglądy ideowo-polityczne miało ich zdaniem kształtować państwo, a nie chwiejne w poglądach partie polityczne czy organizacje klerykalne. Istotą pw miało być przede wszystkim wychowanie narodowo-państwowe, określane też, jako państwowo-militarne. Kierunek „państwowy” uzasadniano ideą nadrzędności interesów państwa, „militarny” – przygotowaniem wojennym społeczeństwa i oparcie się na wojskowych formach organizacyjnych³¹.

W pierwszych latach funkcjonowania PU WFiPW stworzono zwarty system organizacyjny, który mimo nacisków kręgów wojskowych, zachował dobrowolny i społeczny charakter uczestnictwa. PU WFiPW zapewniał władzom państwowym możliwość prowadzenia nadzoru, kontroli i kierowania działalnością związaną z wf i pw społeczeństwa. Celem tych działań było przygotowanie młodzieży przedpoborowej do służby wojskowej. Na szczególną uwagę zasługuje bezpośrednia praca szkoleniowo-wychowawcza PU WFiPW, która obejmowała: wychowanie obywatelskie, wychowanie wojskowe, wychowanie fizyczne i wyszkolenie wojskowe. Formy pracy w organizacjach i stowarzyszeniach działających pod patronatem PU WFiPW były atrakcyjne dla młodzieży, w większości patriotycznie usposobionej. Dzięki temu PU WFiPW w latach 1927–1939 udało się spopularyzować uczestnictwo w pw, a liczba chętnych do wzięcia w nim udziału stale rosła. Ze względu na skalę działań trudno jest dzisiaj dokładnie oszacować liczbę młodzieży biorącej udział w pw, jednak był to udział masowy. Z tego też powodu można uznać, że efekty pracy PU WFiPW miały istotny wpływ na całokształt przygotowań obronnych społeczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej³².

Summary

STATE OFFICE OF PHYSICAL EDUCATION AND MILITARY TRAINING AS ONE OF THE ELEMENTS OF THE DEFENSIVE TRAINING OF POLISH SOCIETY IN THE YEARS 1927–1939

Thanks to Józef Piłsudski's initiative State Office of Physical Education and Military Training was established in 1927. It was a specialized institution whose foundation was preceded by several years of studies and research, confirming its suitability for improving the efficiency of the public defence. The provincial, district and municipal committees of physical education and military training under the oversight exercised by the army were subordinated to the State Office of Physical Education and Military Training. Provincial governors and district governors were responsible for their organization and activities. Provincial, district and municipal committees of physical education and military training consisted of organizations and associations dealing with physical education and military defence. The activities of the State Office of Physical Education and Military Training was one of the important elements of preparing the public against the threat of war.

³¹ P. Stawecki, *Następcy Komendanta*, Warszawa 1969, s. 216-219.

³² K. Pindel, *Obrona*, s. 77, 78, 82.

Keywords: Physical education, military training, state, nation and society.

Słowa kluczowe: wychowanie fizyczne, przysposobienie wojskowe, państwo, naród.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe Kielce, Urząd Wojewódzki Kielecki I 1918–1939, sygn. 7840; sygn. 7843; sygn. 7845; sygn. 7848; sygn. 7869, t. I, II; sygn. 7870; sygn. 7880.

Centralne Archiwum Wojskowe, Wstęp do inwentarza, Zarys rozwoju organizacyjnego Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego.

Prasa:

„Gazeta Kielecka” 1926, nr 97; 1927, nr 69.

„Roczniki Naukowe AWF” 1963.

Opracowania:

Ajnenkiel Andrzej, *Od rządów ludowych do przewrotu majowego*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1968.

Ajnenkiel Andrzej, *Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926–1936*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1980.

Araszkiewicz Feliks, *Ideaty wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe, 1978.

Historia państwa i prawa (1918–1939), cz. I, red. nauk. F. Ryszka, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.

Junosza-Dąbrowski Wiktor, *Przewodnik działacza sportowego*, Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1936.

Kęsik Jan, *Wojsko Polskie wobec tężyzny fizycznej społeczeństwa 1918–1939*, Wrocław: Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego, 1996.

Mauersberg Stanisław, *Oświata*, [w:] *Polska Odrodzona 1918–1939, państwo – społeczeństwo – kultura*, red. nauk. J. Tomicki, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1988, s. 512-549.

Młodzianowska Henryka, *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Polsce do roku 1939 (geneza, struktura organizacyjna i charakter)*, „Roczniki Naukowe AWF” 1963, s. 335-380.

Pindel Kazimierz, *Obrona terytorialna w II Rzeczypospolitej*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 1995.

Renz Regina, *Życie codzienne w miasteczkach województwa kieleckiego 1918–1939*, Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe 1994.

Stawecki Piotr, *Wojsko Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Polska Odrodzona 1918–1939, państwo – społeczeństwo – kultura*, red. nauk. J. Tomicki, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1988, s. 185-225.

Stawecki Piotr, *Następcy Komendanta*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1969.

Szymański Leonard, *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, Wrocław: Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego, 1995.

Wołoszyn Stefan, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.

Wyszczelski Lech, *Spoleczeństwo a obronność w Polsce (1918–1939)*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 2016.02.16.

Data wstępnej akceptacji artykułu przez Redakcję: 2016.02.25.